

LLEIDA ELS PAISATGES DE LA HISTÒRIA

Text: Sebastià Tamarit Fotos: Ajuntament de Montellà i Martinet, Anna Meneses, Arxiu Comarcal Pallars Sobirà, Edith Petroni, Laurent Sansen, Josep Calvet - Memorial Democràtic, Oficina Turisme Agramunt

Quan parlem de memòria històrica, o de memòria democràtica, ens referim a la recuperació del nostre passat mitjançant un procés rigorós d'investigació i estudi - sovint acompanyat de la rehabilitació i conservació d'espais físics relacionats amb aquest passat- que implica també una reflexió crítica destinada, sobretot, a evitar caure en els errors que van conduir als pitjors episodis de la nostra història. La

recuperació de construccions i espais paisatgístics, a més d'incrementar el patrimoni històric, té també un vessant turístic: les persones interessades en el tema o amb unes mínimes inquietuds culturals, en efecte, poden gaudir d'una sèrie de visites extraordinàries i atractives que les transportaran a un passat no molt llunyà i les ajudaran a comprendre com van viure -i morir- els nostres avant-passats recents.

Pàgines anteriors:
recreació d'una sala de comunicacions en un búnquer de la Cerdanya; a dalt, les posicions al turó del Merengue, al front de Camarasa (la Noguera).

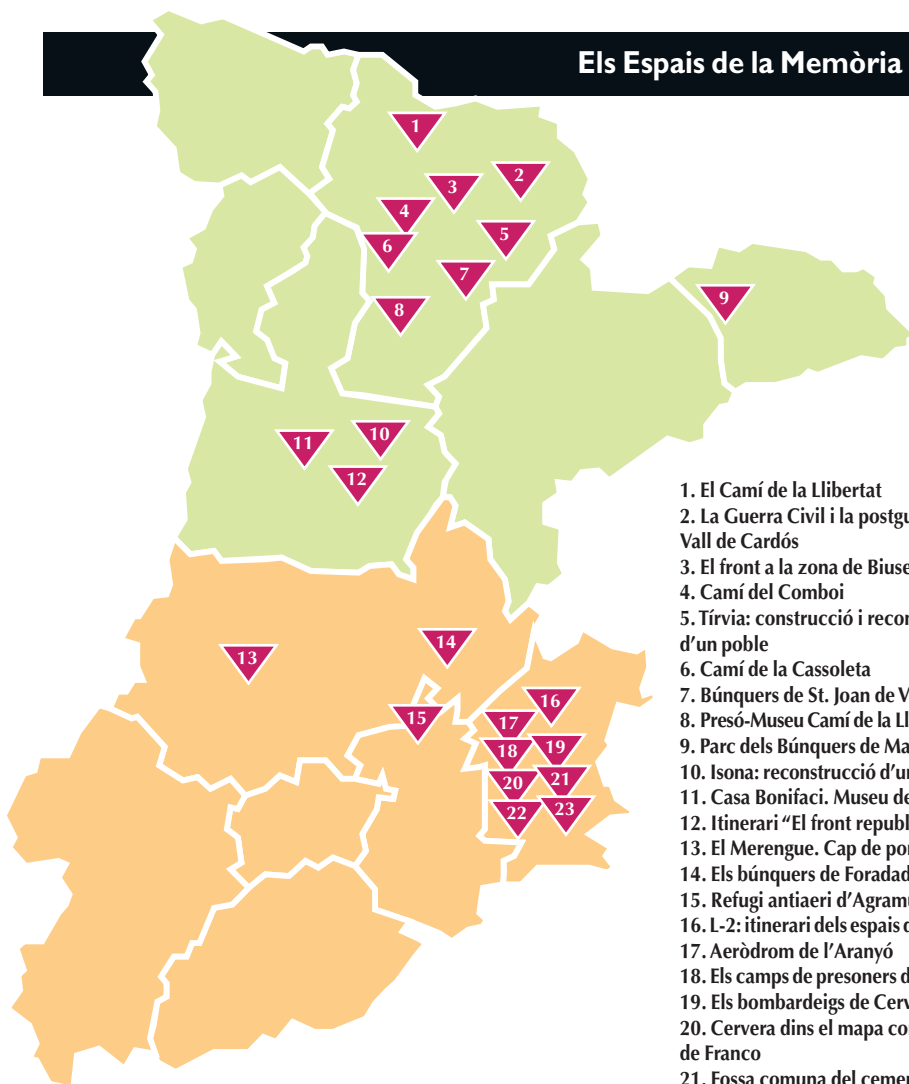
La institució Memorial Democràtic (vegeu *desglossament*) ha estudiat i senyalitzat ja dues dotzenes d'indrets a les comarques de Lleida relacionats amb la Guerra Civil o amb els períodes immediatament anterior o posterior: es tracta de construccions, itineraris, paratges naturals que van acollir intencions o esdeveniments importants en els períodes de temps esmentats; alguns, a més, ja disposen o tindran un Centre d'Interpretació que contribuirà a fer encara més intel·ligible i amena la visita: és el cas del Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà.

Aquests espais es distribueixen per moltes contrades de la geografia lleidatana. A més del Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà i de la presó-museu "Camí de la Llibertat" de Sort (vegeu *desglossaments*), les contrades del Pirineu i el Prepirineu ofereixen al visitant nombroses fites relacionades amb el Memorial

Democràtic. Així, a la Val d'Aran destaquen diverses rutes pels espais de memòria i al Pallars Sobirà el Camí del Comboi, que va de la població de Roní als búnquers de Pedres d'Auló, bastits per l'exèrcit rebel; el camí de la Cassoleta, situat al bell mig del front i farcit també de restes bèl·liques; els búnquers franquistes del tossal de Sant Joan de Vilamur; el front de guerra de la zona de Biuse; Tírvia, un poble "adoptat" i reconstruït pel general Franco; el punt d'informació sobre la Guerra Civil i la postguerra a la Vall de Cardós, situat a Ribera de Cardós, i els itineraris pels búnquers de la Línia de Defensa dels Pirineus a Ribera de Cardós i la Guingeta d'Àneu.

Al Pallars Jussà hi ha visites força interessants com les restes bèl·liques del front republicà de la Posa, Isona (població reconstruïda per Franco a la postguerra) i el Museu de Llimiana "Casa Bonifaci", dedicat a la nissaga

Els Espais de la Memòria a Lleida

1. El Camí de la Llibertat
2. La Guerra Civil i la postguerra a la Vall de Cardós
3. El front a la zona de Biuse
4. Camí del Comboi
5. Tírvia: construcció i reconstrucció d'un poble
6. Camí de la Cassoleta
7. Búnquers de St. Joan de Vilamur
8. Presó-Museu Camí de la Llibertat
9. Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà
10. Isona: reconstrucció d'un poble
11. Casa Bonifaci. Museu de Llimiana.
12. Itinerari "El front republicà de la Posa"
13. El Merengue. Cap de pont de Balaguer
14. Els búnquers de Foradada
15. Refugi antiaeri d'Agramunt
16. L-2: itinerari dels espais de la Guerra Civil
17. Aeròdrom de l'Aranyó
18. Els camps de presoners del SIM republicà
19. Els bombardeigs de Cervera
20. Cervera dins el mapa concentracionari de Franco
21. Fossa comuna del cementiri de Cervera
22. Clot dels Àubens
23. Hospital Militar del XVIII Cos d'Exèrcit republicà

Fotos superiors: restes de l'aeròdrom militar de l'Aranyó (la Segarra) i del refugi antiaeri d'Agramunt (l'Urgell).
A sota, Cervera (la Segarra), on trobem abundosos records del conflicte.

BÚNQUERS DE MARTINET: PRIMERA LÍNIA DE RESISTÈNCIA

Després de la Guerra Civil espanyola, el general Franco va decidir crear una línia de defensa fortificada per evitar una possible invasió dels exèrcits de Hitler i, un cop derrotat aquest darrer, de les tropes aliades. Tot i que aquest tipus de defensa havia quedat ja obsoleta —com ho va demostrar el fracàs de la Línia Maginot— i malgrat l'enorme esforç econòmic que una empresa d'aquest tipus suposava per a un país exhaust pel conflicte civil provocat pel mateix Franco, entre els anys 1944 i 1947 es varen construir uns 4.500 búnquers —d'un total de 10.000 projectats— entre el País Basc i el cap de Creus: va néixer d'aquesta manera la Línia P o Línia Pirineus.

Mai utilitzades per unitats militars ni armades amb maquinària bèl·lica, les fortificacions foren abandonades als anys 1960. Ara, unes quantes d'aquestes fortificacions han estat recuperades per l'Ajuntament de Martinet i Montellà, amb la col·laboració de la Generalitat de Catalunya, a fi d'obrir-les al públic. Es tracta d'un conjunt de 8 búnquers, alguns dels quals intercomunicats mitjançant galeries, que formaven part de la que es considerava primera línia de combat en cas d'un atac des de França: la seva missió era frenar l'ofensiva enemiga tot guanyant temps de cara a l'organització d'una contraofensiva de l'exèrcit espanyol.

El visitant inicia l'experiència al Centre d'Interpretació amb el visionat d'uns documentals que permeten contextualitzar la visita, i a continuació fa un recorregut que li permet endinsar-se —amb llanternes, perquè hom creua passadissos molt foscos— en diverses fortificacions (búnquers d'infanteria i d'artilleria, amb punts de combat per a fusellers, nius de metralladores, plataformes per a morters, polvorins,

Imatges de la visita comentada i del Centre d'Interpretació del Parc dels búnquers de Martinet i Montellà.

dipòsits d'aigua, sales de descans, etc.), algunes de les quals agençades amb l'atrezzo adient: un soldat, un canó, una metralladora, sacs de terra, un telèfon i un periscopí de campanya... Aquesta primera part de la visita dura una hora i és comentada, tot i que el visitant pot continuar el

recorregut per lliure i entrar a la resta de búnquers que formen el circuit, perfectament senyalitzat. En aquest cas seran unes dues hores de visita, que resulta del tot agradable per la suavitat del camí i per un excepcional context paisatgístic format per boscos i prats de pastura.

homònima i en especial a Josep Bonifaci, metge i humanista que tingué un paper destacat a la Segona República i que patí un llarg exili.

La plana, front i rereguarda

Les comarques meridionals de Lleida ens

“A Lleida hi ha 23 indrets recuperats relacionats amb la Guerra Civil que es poden visitar”

conviden a conèixer un punt tristament famós en el desenvolupament bèl·lic de la Guerra Civil (el tossal del Merengue a Camarasa, a la Noguera, cap de pont utilitzat per l'exèrcit franquista durant l'ofensiva de la primavera de 1938 i escenari de combats ferotges) i diversos indrets de la rereguarda

L'itinerari pel parc permet conèixer les construccions defensives per dins i per fora i té com a al·licient extra els relaxants paisatges de la Cerdanya.

republicana. Entre aquests darrers, els búnquers i les restes bèl·liques de Foradada, també a la Noguera, pertanyents a la segona línia de defensa del Segre contra l'exèrcit rebel, i el curiós refugi antiaeri situat a l'església de Santa Maria d'Agramunt (l'Urgell).

“També s’han habilitat espais relacionats amb la Segona República i la postguerra”

La Segarra, finalment, ens aporta un atractiu conjunt d'espais d'interès històric vertebrats en tres eixos temàtics: un primer basat en la repressió a la zona republicana (Clot dels Àubens, als afores de Cervera) i els Serveis d'Intel·ligència Militar republicana (el món penitenciari del SIM, a Conca-

Imatges actuals i foto històrica de la recuperada presó-museu Camí de la Llibertat de Sort, centre de detenció dels evadits que creuaven el Pirineu.

EL CAMÍ DE LA LLIBERTAT

Entre el 1936 i el 1945, anys de conflictes armats a tot Europa, la frontera pirinenca es convertí en via obligada de fugida de molts homes que cercaven la llibertat. Primer foren religiosos, gent dretana i nois que no volien fer el servei militar; després, els republicans vençuts que maldaven per evitar la implacable repressió de l'exèrcit franquista; més tard, durant la II Guerra Mundial, refugiats de diversos països d'Europa que fugien de la barbàrie feixista; finalment, a les acaballes del conflicte, alguns nazis que buscaven refugis segurs a Espanya o a Amèrica del Sud. Hom calcula que, pel que fa al segon grup, travessaren el Pirineu 80.000 evadits de diverses nacions europees. Es tractava de jueus, d'opositors als règims feixistes o de famílies que fugien de la guerra, però també de militars (entre els quals pilots derribats) que volien arribar als territoris aliats per lluitar contra Hitler. Per recordar l'odissea d'aquells homes i dones que, sols o en companyia de guies, travessaren els difícils passos del Pirineu lleidatà a causa de les hostilitats, l'Ajuntament de Sort i la

Generalitat han agençat l'antiga presó del municipi (també coneguda com a Casa Xorret), convertida en centre de detenció dels refugiats durant el conflicte mundial, com a museu commemoratiu dedicat a la pau i a la reconciliació universals. Uns 2.660 evadits passaren entre el 1940 i el 1944 per aquest espai de poc més de 24 m², en espera de ser redistribuïts a altres centres, de ser retornats a França i d'assolir la llibertat. L'espai ofereix al visitant plafons explicatius, plànols i objectes diversos —civils i militars— pertanyents a aquell període històric.

Complementàriament a la reconversió d'aquest edifici en espai museogràfic, la Generalitat i el municipi de l'Alt Àneu han senyalitzat l'anomenat "Camí de la Llibertat", una ruta d'evasió transfronterera de la II G.M. que discorre entre Seix (a l'Ariège francès) i Alòs d'Isil. Marcat amb monuments al·lusius i amb cartells informatius, l'itinerari travessa els bonics pobles i paisatges del Parc de l'Alt Pirineu.

bella); un segon que ens mostra la vida a la rereguarda mitjançant el camp d'aviació de l'Aranyó, les obres de fortificació de la línia de defensa militar republicana (anomenada L-2) establerta l'any 1938 per aturar l'avanç franquista al Canós, els bombardeigs sobre la població civil,

“Es poden contemplar búnquers, trinxeres, escenaris bèl·lics, rutes i edificis històrics...”

l'Hospital Militar del XVII Cos d'Exèrcit i la fossa comuna del cementiri (els tres últims a Cervera); i un tercer on s'expliquen les conseqüències de la victòria militar de l'exèrcit rebel amb la conversió de la Universitat de Cervera en camp de concentració franquista. ■

Josep Calvet
Memorial Democràtic
Generalitat de Catalunya

EL MEMORIAL DEMOCRÀTIC I LA XARXA D'ESPais DE MEMÒRIA DEMOCRÀTICA DE CATALUNYA

El Memorial Democràtic és la institució creada el 2007 per llei del Parlament de Catalunya amb la missió de desplegar les polítiques públiques del Govern adreçades a l'acció cívica de recuperació, commemoració i foment de la memòria democràtica. Entre les seves funcions, s'encarrega de promoure la recuperació i posada en valor del patrimoni memorial català. Els diferents espais de memòria que s'han recuperat, conservat i museïtzat pretenen socialitzar el coneixement històric en l'espai públic per tal de fer-lo accessible a tothom qui vulgui conèixer o recordar.

Per tal de vertebrar i coordinar les actuacions de recuperació i dignificació desenvolupades arreu del país, al febrer del 2010 es creà la Xarxa d'Espais de Memòria Democràtica de Catalunya. La xarxa es compon de quatre àmbits temàtics: Espais de la Segona República, Espais de la Guerra Civil, Espais de frontera i exili i Espais de lluita antifranquista i recuperació democràtica.

A les comarques de Lleida s'estan desenvolupant actuacions destacades en tots els àmbits. Entre els espais de la Segona República cal destacar els centres d'interpretació sobre les figures dels dos presidents de la Generalitat amb arrels lleidatanes (Francesc Macià i Lluís Companys) que es construeixen a les Borges Blanques i a Tornabous, respectivament. En l'àmbit de la Guerra Civil s'han recuperat espais, entre d'altres llocs, a la Segarra, el refugi antiaeri de l'església de Santa Maria d'Agramunt, al tossal del Merengue (Camarasa) i a diversos espais de batalla del Pallars Jussà (Isona i Conca Dellà) i del Pallars Sobirà (Rialp, Llavorsí i Vall de Cardós). Quant als espais de frontera i exili, s'han inaugurat dos centres de referència. El Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà, un espai que dona a conèixer la fortificació de la frontera durant els anys del primer franquisme, i la presó-museu "Camí de la Llibertat" de Sort dedicada als refugiats que fugien travessant els Pirineus de l'Europa ocupada pels nazis durant la Segona Guerra Mundial. Finalment, en l'apartat de la lluita antifranquista cal esmentar les diferents actuacions de dignificació i homenatge que s'executaran a la Val d'Aran per tal de recordar el protagonisme de l'Aran en la lluita de la guerrilla antifranquista.

SABIES QUE...

- La línia fortificada dels Pirineus no fou bastida per presoners republicans, com molta gent creu, sinó que principalment hi participaren militars de l'exèrcit espanyol (aquest tema no ha estat encara prou estudiat). El projecte va comptar amb la participació d'uns 12.000 homes, que cobraven un sou d'una pesseta al mes. En general, la relació amb la població local era bona –alguns militars es van casar amb xicotes de la zona i s'hi van quedar a viure– i, entre d'altres esdeveniments, encara es recorda la correguda de toros que es feia amb motiu de la Festa de Sant Ferran, patró dels enginyers.

- Els murs dels búnquers foren aixecats amb ciment, tot i que, probablement per raons d'estalvi, alguns trams són simplement de pedra picada. Les fortificacions foren construïdes sense cap mena de maquinària pesant, només amb l'ajut d'animals de càrrega.

- La presó de Sort fou originalment una capella gòtica dedicada a Sant Cosme i Sant Damià i destinada a funcions de petit hospital, però ja a mitjan segle XIX esdevingué presó d'homes del partit judicial de Sort.

- Els evadits que passaren per aquesta presó durant la II G.M. procedien bàsicament de França, però també d'altres països europeus com Polònia, Holanda, Bèlgica, la Gran Bretanya, etc., com també del Canadà i dels EUA. Aquesta varietat de procedències és motivada pel fet que Espanya, un dels pocs territoris europeus no ocupats per Hitler, era un país ideal per desplaçar-se a Amèrica i Palestina (cas dels jueus), al nord d'Àfrica (cas dels francesos que volien integrar-se a l'exèrcit de De Gaulle) o a Anglaterra (cas dels pilots abatuts al front de guerra o militars en general que volien incorporar-se a l'exèrcit aliat per combatre).

D'INTERÈS

Memorial Democràtic

Via Laietana, 69 (08003 Barcelona)

Tel. 935 51 63 00 - E-mail: memorialdemocratic@gencat.cat - www.memorialdemocratic.net

Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà (la Cerdanya)

Ctra. LV-4055 de Martinet a Montellà (25740 Montellà i Martinet)

Tel. 648 14 10 70 - E-mail: info@bunquersmartinet.net - www.bunquersmartinet.net

Presó-Museu Camí de la Llibertat (el Pallars Sobirà)

Plaça de Sant Eloi, 8 (25560 Sort)

Tel. 973 62 00 10 - E-mail: museu@camidelllibertat.cat - www.camidelllibertat.cat

LOS PAISAJES DE LA HISTORIA

Si hablamos de memoria histórica (o de la recuperación rigurosa y reflexiva del pasado), por lo que respecta a Cataluña hay que referirse al Memorial Democrático, un ente creado por la Generalitat que estudia y recupera diversos lugares relacionados con la Guerra Civil o con los periodos inmediatamente anterior y posterior a la misma.

Uno de los puntos emblemáticos es el Parque de los búnqueres de Martinet i Montellà (la Cerdanya), que alberga algunas de las 10.000 construcciones defensivas que edificó Franco durante la II G.M. para repeler una invasión extranjera. La visita comentada a los 8 búnqueres de infan-

tería y artillería, precedida del visionado en el Centro de Interpretación de unos documentales que contextualizan el tema, resulta amena y emocionante.

En Sort (el Pallars Sobirà) encontramos la Prisión-Museo del Camino de la Libertad, que ocupa el que fue centro de detención de los evadidos (judíos, resistentes, soldados y aviadores aliados) que atravesaban el Pirineo leridano para huir de la barbarie nazi. Para recordar aquella odisea en busca de la libertad, se ha señalizado el Camino de la Libertad, una ruta de evasión transfronteriza de la II G.M. que discurre entre Seix (Ariège francés) y el pueblo de Alòs d'Isil.

El Pallars Sobirà ofrece numerosas visitas como el Camino del Convoy, el Camino de la Cassoleta, los búnqueres franquistas de la loma de Sant Joan de Vilamur, el frente de guerra de la zona de Biuse; Tírvia, pueblo reconstruido por el general Franco, y el punto de información sobre la Guerra Civil de la Vall de Cardós. En el Pallars Jussà encontramos los restos bélicos del frente republicano de La Posa, Isona (población reconstruida por el Gobierno franquista) y el Museo de Llimiana "Casa Bonifaci".

En las comarcas del sur podemos visitar escenarios bélicos, como la colina del Merengue (la Noguera) y otros de la retaguardia republicana

como los búnqueres de Foradada (la Noguera). La Segarra, finalmente, nos aporta un conjunto de espacios de interés histórico situados en la línea de fortificación militar republicana L-2: el Clot dels Àubens, en las afueras de Cervera; el mundo penitenciario del Servicio de Inteligencia Militar republicana, en Concabella; el campo de aviación de L'Aranyó; las obras de defensa y fortificación de la L-2 (El Canós); los bombardeos sobre la población civil; el Hospital Militar del XVII Cuerpo de Ejército; la fosa común del cementerio, y la conversión de la Universidad de Cervera en campo de concentración franquista en la postguerra (los cuatro últimos en Cervera). ■

THE LANDSCAPES OF HISTORY

If we speak about Historical Memory with respect to Catalonia, we must refer to the Democratic Memorial, an organism which studies and recovers various places related with the Spanish Civil War and with the periods immediately before or after it. One of the most emblematic of these places is the Bunker Park of Martinet i Montellà (La Cerdanya), which houses some of the defensive constructions that Franco had projected during World War II in order to repel a potential foreign invasion. The commented visit to the 8 infantry and artillery bunkers is both pleasant and exciting and is preceded by a look around the Centre for Interpretation. At Sort (El Pallars Sobirà), we find the Camino de la Libertad (Road to Freedom) Prison-Museum, which occupies what used to be a detention centre for escapees (Jews, members of the

resistance, allied soldiers) who crossed the Pyrenees to flee from the Nazis. To remember that odyssey in search of freedom, the Camino de la Libertad has been signposted and shows the route followed by those who escaped from WWII via the frontier between Seix (French Ariège) and the village of Alòs d'Isil.

El Pallars Sobirà offers numerous visits, including: the Camino del Comboi (Convoy Path); the Camino de la Cassoleta; the Francoist bunkers at the hillock of Sant Joan de Vilamur; the war front around Biuse; Tírvia, a village reconstructed by General Franco; and the information point about the Civil War at the Vall de Cardós. In El Pallars Jussà, it is possible to find war remains from the Republican front of La Posa, Isona (a village later reconstructed by the Franco Government)

and "Casa Bonifaci", which is now the Museum of Llimiana. In the local districts of the south, it is possible to visit war scenes like the Merengue hill (La Noguera) and other sites that corresponded to the Republican rearguard, like the bunkers of Foradada (La Noguera). Finally, La Segarra provides us with an attractive group of spaces of historic interest: El Clot dels Àubens, on the outskirts of Cervera; the penitentiary world of the Republican Military Intelligence Service, at Concabella; the Aranyó air field; the defensive works and fortifications of the L-2 line (at El Canós); the bombings of the civilian population; the Military Hospital of the 17th Army Corps; the mass grave in the cemetery; and the conversion of the University of Cervera into a post-war concentration camp (these last four sites are all in Cervera). ■

LES PAYSAGES DE L'HISTOIRE

Lorsqu'on parle de mémoire historique (ou de la récupération rigoureuse et réflexive du passé), dans le cas de la Catalogne il faut se référer au Mémorial Démocratique, entité qui étudie et récupère différents endroits ayant un rapport avec la Guerre Civile ou avec les périodes antérieures et postérieures. Le Parc des Bunkers de Martinet (La Cerdanya) est un des sites emblématiques abritant quelques-unes des constructions défensives que Franco fit construire pendant la IIème G.M. dans le but d'éviter une invasion étrangère. La visite commentée des 8 bunkers d'infanterie et d'artillerie, précédée de la projection d'un documentaire permettant de contextualiser les évènements, est à la fois agréable et émouvante.

À Sort (El Pallars Sobirà), se trouve la Prison-Musée du Chemin de la Liberté, qui occupe ce qui était autrefois le centre de détention des évadés (juifs, résistants, soldats

et aviateurs alliés) qui traversaient les Pyrénées de Lleida pour fuir la barbarie nazie. Afin de remémorer cette odyssee de la recherche de liberté, le Chemin de la Liberté, sentier d'évasion transfrontalier de la IIème G.M. qui va de Seix (Ariège française) jusqu'au village d'Alòs d'Isil, a été balisé.

El Pallars Sobirà offre de nombreuses possibilités de visites comme le Chemin du Convoy, le Chemin de la Cassoleta, les bunkers franquistes de la butte de Sant Joan de Vilamur, le front de guerre de la zone de Biuse; Tírvia, village reconstruit par le général Franco, et le point d'information sur la Guerre Civile de la Vallée de Cardós. Dans El Pallars Jussà on trouve des restes de guerre du front républicain de La Posa, Isona (village reconstruit par le gouvernement franquiste) et le Musée de Llimiana "Casa Bonifaci". Dans les régions du sud

on peut visiter des sites qui correspondaient à des scènes de guerre, comme la colline du Merengue (La Noguera) et d'autres de l'arrière-garde républicaine comme les bunkers de Foradada (La Noguera).

Finalement, La Segarra présente un attrayant ensemble d'espaces d'intérêt historique situés sur la ligne de fortification militaire républicaine L-2: le Clot dels Àubens, à l'extérieur de Cervera; le monde pénitentiaire du Service d'Intelligence Militaire républicaine, à Concabella; le champ d'aviation de l'Aranyó; les constructions de défense et fortification de la L-2 (El Canós); les bombardements sur la population civile; l'Hôpital Militaire du XVIIe Corps de l'Armée; la fosse commune du cimetière et la conversion de l'Université de Cervera en camp de concentration franquiste dans l'après-guerre (ces quatre derniers sites à Cervera). ■